

Владимир Алексић

Филозофски факултет, Ниш - Србија

БЕЛЕШКЕ О КУЛТУ Св. ДИМИТРИЈА СОЛУНСКОГ У ДРЖАВИ НЕМАЊИЋА

Апстракт: Овај рад је покушај да се пружи до сада најцеловитија слика о поштовању св. Димитрија у држави Немањића. Открива се значај тог култа у суседним земљама (Византија, Бугарска), истражују се путеви преношења у Србију различитих веровања и неке од последица његовог великог поштовања. Ипак, у тексту се највише тежи откривању значаја култа св. Димитрија у владарској породици која је изградила сложени систем владарске идеологије, са посебним нагласком на то да је једна од главних одлика овог светитеља заштита отачаства.

Кључне речи: Св. Димитрије, Сирмијум, Солун, Стефан Првовенчани, Меркурије, деспот Михаило Анђел, Стрез, Калојан, св. Сава, Доментијан, Теодосије, Студеница, Жича, владарска идеологија

Јужни Словени и Срби могли су да се упознају са култом овог угледног светитеља већ приликом сеобе на балканске просторе пошто се део њих населио у широј околини Сирмијума. Посредни трагови, као што су име савремене области Срем и археолошки остаци, сведоче о извесном континуитету живота у овом насељу.¹ Овај значајан позноантички град био је, како откривају новија истраживања, место страдања св. Димитрија и рано средиште његовог поштовања. У наредној епохи ово насеље је управо због угледа храма посвећеног том великомученику променило име, задржавши га до данас у нешто измењеном облику.² Дошљаци са севера запосели су и области у близини Солуна, града у којем је судећи према доступним изворима уважавање св. Димитрија можда било још интензивније.³

1 Ј. Калић, *Словени и византијско урбано наслеђе*, Социјална структура српских градских насеља (XII-XVIII век), Смедерево-Београд 1992, 21-34; Г. Милошевић, *Становање у средњовековној Србији*, Београд 1997, 14, 18, 60, 61, 122, 223, 225, 227; В. Поповић, *Sirmium град царева и мученика (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума)*, Сремска Митровица 2003.

2 Б. Ферјанчић, *Сирмијум у доба Византије*, Сремска Митровица, Сремска Митровица 1969, 33-58;

С. Ћирковић, *Civitas sancti Demetrii*, Сремска Митровица, 59-71; Ј. Радовановић, *Иконографија живота и чуда светог Димитрија на фрескама манастира Дечана*, Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века, Београд 1988, 117; Ј. Калић, *Темељи културне историје Срема. Средњи век*, Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд - Беоцин 2007, 31-44.

3 Ф. Баришић, *Чуда св. Димитрија као историјски извори*, Београд 1953; *Miracula s. Demetrii I, II*, Византијски извори за историју народа Југославије (= ВИИНЈ), том I, Београд 1955, 173-184, 185-216 (Ф. Баришић). Димитрий Солунский, *Православная енциклопедия* (=Православная енциклопедия), Том XV, Москва, 166, 168 (А. С. Преображенский). Број словенских културних текстова је кроз векове додатно растао. в. *Исто*, 172-177.

Располажемо и непосредним сведочанством да се његов култ ширио у великом таласу християнизације у време делатности словенских првоучитеља Ћирила и Методија који су били привржени овом светитељу. Тада је за потребе нове средине састављено више богослужбених текстова.⁴

На сирмијумском изворишту култа св. Димитрија надахњивао се цар Алексије I Комнин (1081-1118). Он се између 1079. и марта 1081. г. налазио на положају војног заповедника Сирмијума. У Мачванској Митровици пронађен је печат који на аверсу, између осталог, има и представу стојеће фигуре св. Димитрија са копљем у десној и штитом у левој руци. Овај предмет је по натпису приписан севасту и великом доместику Алексију Комнину, а потоњем византијском василевсу.⁵ Иначе, у епоси војничких владара из ове династије бележи се промена иконографских модела и до тада невидени раст поштовања светих ратника.⁶ О томе говори и податак да је Белош као угарски бан и палатин средином XII в. био покровитељ тамошњег православног манастира св. Димитрија. Касније је постао и српски велики жупан, тако да са њим започиње низ српских владара за које знамо да су исказивали поштовање овом великомученику.⁷

Међутим, када је у питању поштовање светитеља добро је познато да је сваки од култова добијао посебно значење и прикладне облике исказивања у зависности од потреба средине и одлика поједине епохе. Иако излази из временских оквира наше теме, ову тврдњу изузетно поткрепљује анализа рукописа насталих у Солуну у време пораста турске опасности.⁸ У истом том граду пуно напора је улагано како би се доказало да светитељеве мошти заиста почивају у најчувенијој градској базилици.⁹ Посебно нас занима веровање да је св. Димитрије напустио тај град и прешао у нову престоницу Бугара после норманског заузећа Солуна 1185. г.¹⁰ Ова

4 М. Марковић, *О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима*, Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије, Београд 1995, 600 нап. 262; K. Stantchev, *Innografia e agiografia nel periodo slavo antico (secc. IX-XI)*, *Liturgia e agiografia tra Roma e Costantinopoli*, Atti del I e II Seminario di Studio Roma - Grottaferrata 2000-2001, Grottaferrata 2007, 8; *Православная энциклопедия*, 166, 168, 173.

5 Б. Ферјанчић, *Византијски печат из Сирмијума*, Зборник радова Византолошког института (= ЗРВИ) 21 (1982), 47-52; Ј. Калић, *Темељи културне историје Срема*, 37. Јавља се и на печату патрикија и антипата дуке Бугарске Константина из XI в. в. И. Ђурић, *Поменик светогорског протата с краја XIV века*, ЗРВИ 20 (1981), 160 нап. 91.

6 М. Марковић, н. д., 588-589; *Православная энциклопедия*, 165-167.

7 Ј. Калић, *Жупан Белош*, ЗРВИ 36 (1997), 79; *Православная энциклопедия*, 168.

8 В. Тапкова-Заимова, *Одјек османлијског освајања у писану традицију св. Димитрија*, Косовска битка и њене последице, Међународни симпозијум Химелстрим 1989, Београд 1991, 57-64.

9 E. Paroli, *Le reliquie del santo nei Miracula di san Demetrio di Tessalonica*, *Liturgia e agiografia*, 167-182; *Православная энциклопедия*, 157-159; О том здању в. В. Кораш - М. Шупут, *Архитектура византијског света*, Београд 2005, 23; Димитрија Солунског великомученика базилика в Фессалоники, *Православная энциклопедия* 199-204 (А. Ю Казарян - Е. М. Саенкова - В. Е. Сусленков).

10 В. Златарски, *История на българската държава през средните векове, том 2, Второ българско царство, България под византийско владичество (1018-1187)*, София 1994², 415-416; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1993², 380. У драматичној одбрани тог града учествовали су и Срби, храбри и одлучни монаси тамошњег храма посвећеном св. Димитрију. Ово је најранији сигуран путоказ о колективном преношењу култа овог великомученика у Србију. в. В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Београд 2002², 92; М. Марковић, н. д., 605 нап. 288.

занимљива легенда спада у групу веровања по којима симболи хришћанства напуштају искварену и несигурну средину и својим, наводно самовољним преласком, сакрализују нови простор.¹¹ Посредни наговештавај да је и до Србије стигло веровање о склоности св. Димитрија да напусти свој град због грехова његових житеља је фреско слика на којој је описано једно његово чудо. Извесни угледни Солунанин је, по веровању, присуствовао разговору св. Димитрија са двојицом анђела. Они су му пренели Божји налог да напусти град који је тада био изложен опасном нападу. Након обраћања Богу св. Димитрије је променио ту одлуку, остао у Солуну и ослободио га нападача. У целокупном сликарству византијског комонвелта ова тема је ликовно исказана једино у параклису св. Димитрија манастира Дечана.¹²

Са друге стране, и у Бугарској је овом светитељу истрајно приписивана улога заштитника Другог бугарског царства и патрона владајуће породице. Ово схватање потиче из чињенице да је, вероватно на Митровдан 1185. г., приликом освећења трновске цркве св. Димитрија донета одлука о дизању, показало се, успешног устанка против Византије.¹³ Касније, у јесен 1187. г., у истом храму за цара је крунисан његов вођа Асен.¹⁴ Исти светитељ је приказиван на новцу и печатима потоњих бугарских владара, а на златнику Јована II Асена чак и како крунише овог цара.¹⁵ Услед блиских веза две словенске државе у средњем веку може се са великом вероватноћом узети да су и у Србији били упознати са оваквим тумачењима.

Почев од почетка XIII в. налазимо и на занимљиве, и до сада више пута разматране, вести у српским наративним изворима о култу сирмијумског мученика. Поставља се питање шта оне откривају о карактеру култа св. Димитрија у тој средини. Такође, верујемо да објашњење за неке књижевне појаве можемо тражити у политичким догађајима те бурне епохе.

Излагање започињемо текстом *Житије св. Симеона* Стефана Првовенчаног. Између осталог, обавештава нас да је његов отац још као велики жупан даровао и солунску базилику посвећену св. Димитрију.¹⁶ Више пажње привлачи чињеница да је две године пре завршетка овог дела 1216. г. Србија била изложена великим искушењима. Једно од највећих је претило од тројне коалиције коју су чинили бугарски великаш Стрез, цар Бугарске Борило и цар Латинског царства Хенрих Фландријски. У добро познатом и много пута тумаченом опису чуда први члан антисрпског савеза је страдао након што је посланичко посредовање Саве Немањића пропало. Забележено је да је подстакнут његовим молитвама св. Симеон убио тадашњег господара Просека. На истом месту тог списка ово чудо српског светитеља је упоређено са познатијим успехом св. Димитрија Солунског. Он је по раширеном, и како се показало дуготрајном, веровању под Солуном 1207. г. усмртио Калојана,

11 M. Pjukkanova, *Reliquie in volo e in viaggio tra oriente e occidente nel XV secolo e l'idea di terza Roma. (La casa di Loreto, il capo di sant'Andrea, l'Odighitria di Tikhvin, Liturgia e agiografia, 259-275; Православная енциклопедия, 158, 165, 166, 168-169.*

12 J. Радовановић, н. д., 123-124; *Православная енциклопедия, 161, 172, 186.*

13 G. Prinzing, *Demetrios-kirche und Aseniden-aufstand. Zur chronologischen Präzisierung der Frühphase des Aseniden-aufstandes*, ЗРВИ 38 (1999-2000), 257-265; И. Ђурић, н. д., 159.

14 В. Златарски, н. д., 478. О јачини убеђења о тој сеоби говори и његова дуготрајност. Налазимо га у Зографској историји, рукопису насталом у истоименом светогорском манастиру у другој половини XVIII в. в. Ју. Трифонов, *Зографската българска История* (Списание на Българската академия на науките и изкуствата), книга LX, София 1940, 11.

15 И. Ђурић, н. д., 160; *Православная енциклопедия, 166, 168-169, 182.*

16 Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, Београд 1999, 42-43, 155 (Љ. Јухас-Георгиевска-Т. Јовановић). О култу св. Димитрија у Србији в. *Православная енциклопедия, 169-179.*

рођака тадашњег вероломног господара Македоније.¹⁷ Међу сачуваним изворима о том догађају текст Стефана Првовенчаног је први који садржи све елементе тог чуда.¹⁸

Стефаново наглашавање сличности подвига св. Симеона са чудом св. Димитрија није био једносмислен поступак. Наиме, сматра се да је овом приликом владар-писац хтео да покаже да је св. Симеон способан да за своје отацтво чини подвиге подједнако велике као и општепризнати угледни светитељ за Солун. Иако се у случају бугарског великаша као извршилац страшне казне јавља српски светитељ, недвосмислено је истакнута паралела између описа изненадне смрти двојице Бугара. На тај начин је једна старија тема послужила као модел за уобличавање одлика млађег светитељског култа.¹⁹ У хагиографској књижевности ово није редак поступак. У суседној Мађарској, земљи која је са Србијом имала разноврсне односе, култ св. Ладислава Угарског је настао по узору на свете ратнике. Њихово интензивно поштовање је ту такође имало изворе у Византији епохе Комнина.²⁰ Исти начин размишљања је затим пренет и у списе другачијег жанра. Наиме, за писца хронике чије објављивање је привукло пажњу Константина Јиречека, а о чијем пореклу се касније још расправљало, подвиг Милоша Обилића раван је чуду св. Димитрија приликом Калојановог убиства.²¹

Одлика св. Симеона као светог ратника истакнута је и у похвали Стефановог дела. Након што је најпре описан као апостол, мученик и учитељ, назван је "војником силним", а тек онда је представљен као пророк и житељ пустиње.²² У случају овог светитеља као да се са применом споменутог метода ишло даље. Наиме, изгледа да је указано изједначавање св. Димитрија и св. Симеона средњовековним читаоцима било уочљивије. У *Житију краља Милутина* архиепископа Данила Пећког читамо овакав опис његовог јунака: "Свагда боловаше за отацтво своје као свети Димитрије".²³ Дакле, својство да делује као заштитник државе је несумњиво пренето са солунског

17 Р. Радић, *Обласни господари у Византији крајем XII и почетком XIII века*, ЗРВИ 24-25 (1986), 223-234; Исти, *Свети Сава и смрт обласног господара Стреза*, Зборник Свети Сава у српској историји и традицији, САНУ Београд 1998, 51-61. Калојанова смрт је на тај начин забележена и у једној Бугарској хроници из XV в. в. К. Лиречек, *Прилог за оцјену скоро пронађене бугарске хронике*, Зборник Константина Јиречека I, САН, посебна издања књ. СССХХVI, одељење друштвених наука, књ. 33. - Београд 1959, 403. Овај догађај је представљен и на фрескама из турског периода у цркви Ваведење Богородице у Кучевишту у скопском крају, в. Г. Суботић, *Из историје сликарства у скопском крају у време турске власти* (I), ЗРВИ 38 (1999-2000), 427. Још примера у: *Православная энциклопедия*, 169, 174, 184-185, 186, 187, 191, 192.

18 Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 436-437.

19 Увод у Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд 1988, 14 (Ј. Јухас-Георгиевска); М. Благојевић, *Свети Симеон Немања - заштитник српске државе*, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 65-66. У јерусалимским лекционарима из V-VII в., сачувани само по грузијским преводима, св. Димитрије је слављен 13. фебруара. в. *Православная энциклопедия*, 174. Ипак, не постоје ни најмањи наговештаји да је та пракса доспела до Срба у време када су они канонизовали св. Симеона.

20 С. Марјановић - Душанић, *Свети краљ. Култ Стефана Дечанског*, Београд 2007, 70-72.

21 И. Ђурић, *н. д.*, 160.

22 Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 93, 95.

23 *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1935, 106 (Л. Мирковић). уп. М. Марковић, *н. д.*, 605 нап. 289; Ј. Радовановић, *н. д.*, 117.

светитеља на св. Симеона, а чини се да је истим поступком са овог српског светитеља прешло и на његовог праунука. Ово је могуће зато што је у великој мери усвојена тврдња да је архиепископ Данило приликом стварања Милутиновог житија имао за узор управо овај спис првог краља Немањића.²⁴

Други слој излагања Стефана Првовенчаног чини то што је опис чудесне Калојанове смрти од руке св. Димитрија навео баш приликом описа сукоба са бугарским великашом Стрезом.²⁵ То је суштински био још један доказ права на политичку самосталност Србије и право њеног владара да буде "самодржац". Све то је било угрожено планираним, а само делимично оствареним тројним нападом из 1214. г.²⁶ Заштитнику Солуна приписана је и изненадна смрт Гаврила Радомира 1015. г. Спис је вероватно настао у другој половини XIII в., али како је у средишту пажње владар са почетка XI в. могућ је велики распон од времена настанка овог веровања до тренутка његовог записивања.²⁷

Овај ниво Стефановог излагања може се додатно потврдити анализом дела тог списка у којем су описани други догађаји из исте године. Реч је о заузећу Скадра од стране епирског деспота Михаила, вероватно у време кад су српске снаге очекивале напад споменуте тројне коалиције. По веровању српског владара спас је могао стићи само од његових небеских заштитника, пре свега св. Симеона. Њему се и обратио за помоћ следећим речима: "[...] но умоли својом молитвом светог и великог мученика Христовог Ђорђа, кога узме себи као помоћника и победиоца против непријатеља. И као што Меркурије прободу нечастивог мучитеља Јулијана, тако и овај велики мученик, умољен од господина светог, да сви виде, такну у ребра свога игумана Јанићија у храму своме усред српске земље, говорећи: -Устани, проповедај величину моју! Јер ја сам послан од Господа да убијем Михајла Грка, који је у драчкој земљи. И одмах један од слугу његових, уставши, прободу га мачем на постељи његовој, и злом смрћу предаде душу своју, на срамоту свима који се уздају у Господа и у свете угоднике његове".²⁸

Несумњива је сличност два описа чуда која су наводно спасила Србију те бурне године. У другом се молбама српског светитеља св. Ђорђе јавља игуману Немањине задужбине. Избор овог места није случајан пошто је у држави Немањића Студеница имала највећи углед, а у њој се сећање на оснивача династије посебно неговало.²⁹ Том приликом, св. Ђорђе, који се у овом спису више пута помиње и за

24 Увод у Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 15 (Љ. Јухас-Георгиевска).

25 М. Марковић, *н. д.*, 606.

26 "[...] да ме прогнају и да земљу отачаства мога разделе и задрже за себе". в. Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 101. уп. М. Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, Београд 1988, 57.

27 Јован Ставракије, *Чуда Димитрија Солунског*, ВИИНЈ, том III, Београд 1966, 45-48 (Б. Ферјанчић);

С. Пириватрић, *Самуилова држава. Обим и карактер*, Београд 1998, 124 нап. 163; *Православная энциклопедия*, 165. Опис овог бугарског цара као изузетно зле особе и тлачитеља народа, а нарочито његово обраћање поданицима које је мучио, има неке сличности са начином на који је Теодосије приказао Стрезу.

28 Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 91, 93. уп. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 181.

29 М. Благојевић, *Свети Симеон Немања - заштитник српске државе*, 51-59. О игуману Јоаникију

в. *Студеница*, Београд 1986, 19 (С. Ћирковић); Исти, *Свети Сава између истока и запада*, Свети Сава у српској историји и традицији, 35.

кога је посебно наглашено да је био Немањин заштитник, најављује чудо.³⁰ Може се закључити да је овај светитељ тај који је усмртио нападача, мада се из цитираног места види да је мач држао неки од слугу деспота Михаила. Мора се признати да ови редови Житија св. Симеона нису на први поглед најјаснији. Том утиску доприноси првенствено помињање једног другог светог ратника и великомученика, односно Господиновог светог угодника, како је наведено на крају горњег цитата. У коментару овог издања скреће се пажња на чињеницу да је св. Меркурије постао драг хришћанима због убиства Јулијана Апостате, односно Јулијана Отпадника.³¹ Док су Калојан и Стрез првенствено страдали, како смо видели, због тога што су напали туђу државу, Михаило је убијен зато што је радио против цркве, баш као што је римски цар погинуо због тога што се дрзнуо да оспорава светост Христове цркве. Да је Михаилова казна била праведна откривају речи првог дела Стефанове молитве св. Симеону: "Господине мој свети, дођоше народи у наследство твоје и *оскрнавише твоју свету цркву* (подвукао В. А.), слугу твога озлобише, трудећи се да узму твоје наследство".³² Овај навод нема потврду у другим изворима и звучи реторски тако да је мало вероватно да је продор епирског деспота у Србију био праћен разарањем храмова. Ипак, зна се да је такво понашање било кажњавано. Нићифор Григора је обичај пуштања војника поражених војски балканских држава и држања у заробљеништву само њихових вођа објашњавао припадношћу истој вери.³³ Порекло ове праксе нађено је на другој страни, али Григорино виђење наговештава да су ратна правила налагала и заштиту храмова. У том погледу је члан 130 Душановог законика прецизнији: "Цркву ко обори на војсци, да се убије или обеси".³⁴ Правни споменик који повезује српску и византијску средину је Јустинијанов законик, који, такође, оштро кажњава таква недела.³⁵

Понуђена анализа открива да је Стефан Првовенчани добро познавао основне особине појединих светих ратника и да је своје знање користио ради слања својим читаоцима вишеслојних порука. Ако се ово тумачење покаже тачним, његов углед као књижевног ствараоца се додатно повећава пошто је у најобимнијем делу идеје званичне владарске и државне идеологије успешно исказао преко сложених хришћанских учења.

30 Судећи по посветама цркава св. Ђорђе је био најпоштованији међу светим ратницима. в. М. Марковић,

н. д., 600 нап. 266. Велика популарност овог светитеља лако се прати и у књижевним делима. в. М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, 1990², 57-58. У збору свих светитеља прво место припадало је св. Николи. в. В. Ј. Ђурић, *Посвета Немањиних задужбина и владарска идеологија*, *Студеница у црквеном животу и историји српског народа*, Београд 1987, 15-17. Посебно су му били приврежени родоначелник Немањића и Стефан Дечански. в. В. Ј. Ђурић, *Свети Сава и сликарство његовог доба*, Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 247-248.

31 Коментари у: Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 173 (Јб. Јухас-Георгиевска). уп. Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 181 (Јб. Јухас-Георгиевска); М. Марковић, н. д., 581; Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 434-435, 439.

32 Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 91; Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 94. уп. М. Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе*, 61.

33 Нићифор Григора, ВИИНЈ, том VI, Београд 1986, 163-164 (С. Ћирковић).

34 Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354, Београд 1960, 124 (Н. Радојчић).

35 Б. Марковић, *Облици кривичног дела крађе у неким српским споменицима византијског порекла*, *Историјски часопис* (= ИЧ) 48 (2002), 105-106.

И више од тога, готово да можемо да утврдимо непосредне изворе за опис визије св. Ђорђа студеничком игуману Јоаникију. У опширном објашњењу које је понуђено у последњем критичком издању наведено је да је то пример: "[...] како се преузети мотив из чуда св. Димитрија Солунског (Mir. II, 2) креативно преобликује". Мисли се на јављање градског патрона архиепископу Јовану, након чега су нападачи још једном чудесно сузбијени.³⁶ Међутим, овај део захтева другачије тумачење, нарочито када се узме у обзир да је изнето у издању које следи високе критеријуме и које стога има пун научни ауторитет. Основа за ново тумачење налази се у чињеници да је јављање анђела или светитеља топос, опште место хагиографске књижевности, а још више у начину како је једна слична епизода описана у савременом издању Житија св. Меркурија: "Но једне ноћи, када војвода Меркурије спавао, дође к њему Ангео на исти начин као и први пут, и куцнувши га у ребра пробуди га".³⁷ Овај детаљ додатно потврђује да се у састављању свог дела Стефан Првовенчани користио писаним предлошцима.³⁸ У овом случају, вероватно се послужио неким културним списом посвећеном св. Меркурију. Са друге стране, могућност да је наведени детаљ доспео у Стефанов спис као део живог предања смањује се на најмању меру. Ова тврдња захтева додатно објашњење пошто се често заборавља да је добар део српске и европске средњовековне књижевности био створен за читање на глас.³⁹ Претпостављамо да се у дворској средини осећала извесна блискост са ликовима хришћанских светитеља који су богоугодна дела остварили са оружјем у руци и да су многе приче о њима преношене усменим путем. Теодосије је оставио овакву представу о Стефану Првовенчаном: "У војсци искусан и храброшћу удивљен [...], када сеђаше у челу трпезе веселаше благороднике бубњевима и гулама [...]. А неговаше много и књижевност, и уз то беше врло разуман и вешт приповедалац".⁴⁰ Овај закључак такође може да послужи и као мали прилог познавању старе српске библиотеке у којој су канонска, али и апокрифна житија светитеља, била омиљено штиво.⁴¹

Код Доментијана и Теодосија и даље срећемо помене заштитника Солуна. Обојица наводе да је по доласку у Солун са Свете Горе Сава најпре одао пошту моштима заштитника тог града, а тек онда отишао у "свој" манастир Филокал.⁴² Млађи и реалистичнији биограф преноси да је његов јунак целивао гроб, али и да се помазао његовим светим миром. Овом детаљу се може дати велика веродостојност пошто су сачуване ампуле за миро са ликовима св. Димитрија из XI-XII в. и подаци да су се њиме војници мазали пре похода.⁴³ Том приликом се видео и са својим

36 Коментари у: Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 173 (Јб. Јухас-Георгиевска). уп. Коментари у: Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 181 (Јб. Јухас-Георгиевска).

37 Ј. Сп. Поповић, *Житија светих*, Београд 1998, 718.

38 R. Marinković, *La littérature serbe vers l'année 1200*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, 73-87.

39 М. Кашанин, н. д., 103; *Живот са књигом*, Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004, 447-470 (И. Шпадијер); A. Mangel, *Istorija čitanja*, Novi Sad 2005, 57.

40 Увод у Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 10 (Јб. Јухас-Георгиевска); М. Кашанин, н. д., 16.

41 М. Кашанин, н. д., 36, 57-58; М. Марковић, н. д., 600.

42 Доментијан, *Житије Светог Саве*, Београд 2001, 211, 469 (Јб. Јухас-Георгиевска); Теодосије, *Житије Светог Саве*, Београд 1992³, 78, 249 (превод Л. Мирковић, редиговао Д. Богдановић). уп. Ј. Радовановић, н. д., 117. О овом храму в. А. Цитуриду, *Манастир Филокал у Солуну*, Сава Немањин-Свети Сава, 265-268.

43 Теодосије, *Житије Светог Саве*, 211; *Православная энциклопедия*, 158. Намеће се мисао да

блиским пријатељем и сарадником Константином Мосопотамитом. Тамошњи црквени поглавар Солуна је на свом печату имао угравирану ретку представу св. Димитрија у војничкој опреми како својим плаштом наткриљује митрополита у клечећем ставу.⁴⁴ Двојица српских писаца бележе и да је након завршетка првог ходочашћа по Светој Земљи њихов јунак имао потребу да целива мошти св. Димитрија у његовом солунском храму.⁴⁵ Осим тога, Доментијан је написао да је Сава Немањић још на Светој Гори прорекао Немањи да ће се појавити: "као миротоцац, подобан св. Димитрију". Ове речи су протумачене као најави чуда св. Симеона као заштитника српског отачаства пошто је такву улогу у Солуну имао св. Димитрије.⁴⁶ Међутим, ово Савино предсказање не налазимо код познијег од двојице писаца.

Стране које су њих двојица посветила догађају са Стрезом, чини се, као да откривају разводњавање првобитне идеје из Стефановог описа те епизоде. Доментијан и даље прилично успешно преноси основну идеју свог књиженог узора. Он ликује што је молитвама замонашеног српског принца и његовог оца-светитеља анђео Божји невидљивим копљем пробо Стрезу, као што је св. Димитрије убио Калојана. Важно је приметити да св. Симеон Мироточиви више није непосредни извршилац тог дела.⁴⁷ По још познијем Теодосију, Стрез је у последњим тренуцима живота својој пратњи рекао: "Неки страшан младић по заповести Савиној [...] на спавању је мене напао, и извадивши мач њиме прободу срце моје". Код овог писца као да примећујемо још веће одступање од начина на који је исто место приказано код Првовенчаног. Цитиране речи откривају да је Сава главни актер збивања, иако је следећи своје узор овај прерађивач у том смислу више пута споменуо и његовог оца. Ово тврђење још више употпуњује и опширно правдање тог Савиног чина са почетка те целине. У њему се праве паралеле са библијским личностима преко којих се остварила Божја воља, а што је доводило до смрти неверних и недостојних. Теодосије, додуше, међу разматраним писцима преноси најопширнију и у суштини тачну историју Калојановог освајања балканских простора. Наставља је описом цареве смрти под Солуном који је обогатио неким живописним детаљима. Међутим, то је само увод који претходи главној причи о каснијем Савином чуду. Ове две целине су повезане следећим речима: "Тај вишечерчени Стрез после смрти Калојана беше гоњен од цара Борила, који беше преузео царство, да као рођак царев буде убијен".⁴⁸ Изостаје кључно место, односно да је Стрез страдао на исти начин као његов рођак Калојан. Тиме је потпуно запостављена основна Стефанова идеја водиља.

Ова епизода описана у три житија већ је размотрена на начин да је у средишту занимања било питање каква је стварна улога првог српског архиепископа. Дошло се до закључка, да како се иде од старијег ка млађем спису, средиште пажње се постепено помера ка тој личности. Објашњење за ову појаву пронађено је у

су тада св. Димитрију упућене молитве којима је исказана захвалност и тражена даља помоћ у тешким подухватима. Слично је 991. г. поступио и Василије II в. С. Пириватрић, *Самуилова држава*, 100.

⁴⁴ *Православная энциклопедия*, 182-183.

⁴⁵ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 311; Теодосије, *Житије Светог Саве*, 165. уп. Ј. Радовановић, н. д., 117; А. Цитуриду, н. д., 264-265.

⁴⁶ М. Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе*, 57; Исти, *Свети Симеон Немања - заштитник српске државе*, 60-61; Ј. Радовановић, н. д., 117.

⁴⁷ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 171-181.

⁴⁸ Теодосије, *Житије Светог Саве*, 101-111. Цитати са стр. 109 и 103.

претпоставци да је Сава Немањић морао да буде упознат са завером против Стреза. Из различитих историјских разлога, државно-црквених потреба, те књижевних одлика сваког од тих дела истина је најјасније избила на површину тек у најмлађем рукопису.⁴⁹ Овом тачном закључку могу се придодати још два афирмативна става. Најпре, померање тежишта у излагању од св. Симеона ка Сави Немањићу могла је бити и последица захтева књижевог дела. Прво житије је посвећено оцу, а два млађа списка његовом најмлађем сину. Осим тога, како се види из претходног пасуса, јасно је уочљиво одступање од идеје да се св. Симеон Мироточиви може изједначити са св. Димитријем Солунским као заштитник српске отаџбине и рода. У време настанка првог списка у другој деценији XIII в. страдање Солуна из 1185. г. и обнова бугарске државности, што је било праћено веровањем о сеоби св. Димитрија у нову средину, а посебно Калојанова смрт, били су још у живом сећању. Још важније је да су непосредне последице тих догађаја биле прворазредна политичка питања на српском двору.⁵⁰ До Доментијана, а нарочито Теодосија, двојице истакнутих представника српског монаштва, међутим, стижу само одједи тих бурних збивања. У излагању последњег писца поједини делови, као што је опис Калојанове смрти, звуче као историјски извештаји удаљеног хроничара.

Не сматрамо основним задатком исцрпно новођење и објашњење свих манифестација култа св. Димитрија у средњовековној Србији. Међутим, уочава се још неколико занимљивих примера који могу додатно појаснити размотрену текстуалну грађу. Име овог светитеља је код Срба у средњем веку било прилично распрострањено у основном или измењеном облику.⁵¹ Усамљен је и за сада још необјашњив случај да један представник хијерархије јеретичке Цркве босанске не носи народно име. Извори XV в. бележе деловање старца и крстјанина Дмитра. Могуће је да је у овом облику то лично име прихватано као народно.⁵² Приметна је извесна склоност међу припадницима властеле према овом имену. Ова појава није необична пошто се св. Димитрије уобичајно представља као свети ратник.⁵³ Имали су га неки од највиших државних достојанственика, као што је био велики челник Димитрије, који је средином XIV в. држао Дабар, Дрину, Гацко и Рудине.⁵⁴ У породици старијег Мрњавчевића су према св. Димитрију гајили посебан однос. Тим именом је био крштен и његов најмлађи син, односно Дмитар Краљевић. Још као истакнути феудалац 1345. г. започео је зидање храма породичном патрону, али га је оликао тек његов наследник.⁵⁵ Поменик Протата са краја XIV в. га чак бележи са

49 Види радове Р. Радића наведене у нап. 17 овог рада и М. Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе*, 60-61.

50 М. Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе*, 55-56.

51 М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, 75-76; Иста, *Имена у дечанским хрисовулама*, Нови Сад 1983, 92-93, 172; Иста, *Речник имена бањског, дечанског и призренског властелинства у XIV веку*, Београд 2006, 97; И. Ђурић, н. д., 159 нап. 89.

52 Р. Čošković, *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Sarajevo 2005, 26, 29, 60, 62, 155, 265, 296.

53 И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994, 19. Не располажемо посебном анализом у случају овог светитеља, али као паралела може да послужи и пример из манастира Леснова који је посвећен архистратигу Михаилу. в. С. Габелић, *Манастир Лесново. Историја и сликарство*, Београд 1998, 31.

54 Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 2001, 42-43; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001², 212, 215, 237.

55 М. А. Пурковић, *Светитељски кутови у старој српској држави према храмовном посвећењу*, Богословље 14-2 (1939), 154-155, 169; Ц. Грозданов, *Из иконографије Марковог манастира*, Зограф 11 (1980), 87, 91; С. Габелић, н. д., 49 нап 18; Р. Михаљчић, *Владарске*

дуплим именом Димитрије Вукашин, што упркос исцрпном истраживању проналазача ове вести није до краја објашњено.⁵⁶ Вукашин није био усамљен међу савременицима пошто је слично поступио Јован Оливер. Сачувани су подаци и да је Константин Драгаш, тада већ као самостални господар, један храм св. Димитрија у Злетову поконио св. Панталејмону на Светој Гори.⁵⁷

Ипак, најзанимљивије је то да се ово име среће и у првим поколењима династије Немањић, временски близу разматраним наративним текстовима. За то име се определио Вукан Немањић приликом крштења свог претпоследњег сина, док су старији названи Ђорђе, Младен, Стефан, а млађи Растко. Овај Димитрије је остао првенствено упамћен као предак кнегиње Милице. Њен отац, а Димитријев унук, се у савременој литератури обично назива само Вратко. Ипак, да је носио и дедино световно име открива његова надгробна плоча из манастира Давидовице.⁵⁸ Овај гробни храм посвећен Богојављању подигао је 1282. г. споменути Димитрије Вуковић, у монаштву Давид. Северни параклис овог храма, како сведоче незнатни остаци циклуса посвећеног св. Димитрију, славио је овог светитеља.⁵⁹ И у огранку породице који води порекло од Немањиног брата Мирослава такође налазимо упечатљиве доказе о великом угледу св. Димитрија. Хумски кнез Радослав се у инвокацији уговора са Дубровчанима из 1254. г. позвао на заштиту управо овог светитеља.⁶⁰

Важно је и то што се трагови развијеног култа св. Димитрија налазе у томонастичком материјалу. Две Митровице, Сремска и Косовска, најочигледнији су примери.⁶¹ Важније је то што га срећемо у области старог Раса, предеоне целине која је имала улогу престонице српских великих жупана и краљева све док државно средиште није пренето у плодне косовске равнице. Најчешће се у том смислу помиње средњовековно немањићко дворско и баштинско место, а сада село Дежево код

тителе обласних господара, Београд 2001, 54, 262, 281-282; А. Фостиков, *О Дмитру Краљевићу*, ИЧ 49 (2002), 47-65.

56 И. Ђурић, *н. д.*, 154-167; К. Ациевски, *Пелагонија во средниот век. Од доаѓањето на Словените до паѓањето под турската власт*, Скопје 1994, 209.

57 М. А. Пурковић, *Попис цркава у старој српској држави*, Скопје 1938, 22; И. Ђорђевић, *н. д.*, 19; М. Живојиновић, *Драгаш и Света Гора*, ЗРВИ 43 (2006), 47.

58 М. Љубинковић, *Археолошка истраживања у Давидовици*, Саопштења 4 (1961), 119-120; М. Благојевић, *Државна управа*, 40, 46, 50; Исти, *Велики кнез и земаљски кнез*, Немањићи и Лазаревићи, 42; Исти, *Титуле принчева из куће Немањића*, на истом месту, 134, 137, 143-144, 146-147; Исти, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, на истом месту, 179. О корисности анализе имена у појединим породицама ради изучавања идеолошких схватања в. М. Грковић, *О именима у породици кнеза Лазара*, Свети кнез Лазар. Споменница о шестој стогодишњици косовског боја 1389-1989, Београд 1989, 43-45.

59 Ј. Нешковић, *Црква манастира Давидовице на Лиму*, Саопштења 4 (1961), 88-111; М. Љубинковић, *Археолошка истраживања у Давидовици*, на истом месту, 113-122; Иста, *Остаци живописа у Давидовици*, на истом месту, 124-136; *Рашко и приморско градитељство*, Историја српског народа, Београд 1994², 399 (В. Ј. Ђурић); С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, Септембар 1996, Београд 2000, 27.

60 М. Марковић, *н. д.*, 605. уп. С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1994, 51-53.

61 Уп. нап. 1 овог рада као и: К. Јиречек, *Хришћански елементи у топографској номенклатури балканских земаља*, Зборник Константина Јиречека I, 486-487, 524-528; Р. Михаљчић, *Косовска Митровица и околина у средњем веку*, у: *Косовска Митровица и околина*, Косовска Митровица 1979, 46-62. Такође савремено село Свети Митрани у северној Пелагонији. в. К. Ациевски, *н. д.*, 191.

Новог Пазара. Започети археолошки радови на локалитету Немањина чесма открили су остатке знатне, вероватно дворске цркве. У близини овог насеља данас постоји и село Митрова река. Оцењено је да оно чува траг постојања цркве св. Димитрија. Њу је заједно са оближњим селом Беково краљ Милутин даровао својој гробној задужбини, манастиру Бањска.⁶² Овај податак нам на основу познавања ктиторских права и задужбинарске праксе у средњовековној Србији, те близине двору, открива да је њен ктитор био члан ове владарске породице. Краљ Милутин их је могао стећи или као сродник оснивача, или као градитељ из темеља, па чак и као обновитељ тог храма.⁶³ Сигурно је да је ова црква св. Димитрија морала настати пре 1313-1316. г.

Поклањање престоног и околних села и немањихких задужбина угледном владарском манастиру несумњиво говори о напуштању Раса као престоног места. Можемо претпоставити да је одлука о овим даровима донета првенствено због економских разлога. Међутим, наведена црква св. Димитрија није био једини храм са том посветом који је придодат манастиру Бањској.⁶⁴ Међутим, не треба пренебрегнути ни друге моменте. Опсежна истраживања епохе краља Драгутина и Милутина откривају да су градња манастира Бањска и стварање његовог властелинства били подухвати који су били прожети најсложенијим идеолошким схватањима која су у великој мери била условљена развојем политичких догађаја. Основни задатак обојице Немањића било је доказивање права да управо њихов изданак настави светородну династију.⁶⁵ Могуће је да је краљ Милутин везивањем поседа и храмова из старог престоног места, где су немањиће традиције морале бити веома јаке, савременицима давао управо такву поруку.

У целини, досадашњи напори су у средњовековној Србији открили знатан број храмова са посветом св. Димитрија.⁶⁶ Од овог броја још неколико можемо повезати са Немањићима на начин како је то учињено са богомољом из Раса. Реч је о цркви у Призрену коју је Хиландару поконио Драгутин. Касније су овај дар потврдили његови наследници.⁶⁷ Остали су необјашњени разлози који су овог владара навели да исплату дубровачког данка од 2 000 перпера помери са Михољдана (29. септембар) на Митровдан. Од тада је то давање постало опште познато као светодмитарски доходак.⁶⁸ Примећено је да након великих Милутинових

62 Г. Шкриванић, *Властелинство св. Стефана у Бањској*, ИЧ 6 (1956), 186-187; Ј. Калић, *Дежево у средњем веку*, Европа и Срби, Средњи век, Београд 2006, 479. О микротопонимији у сливу реке Дежевке и вероватном времену уништења ових храмова. в. Иста, *"Страх турски" после Косова*, Свети кнез Лазар, 185-191.

63 С. Троицки, *Ктиторско право у Византији и немањичкој Србији*, Глас СКА 168, Београд 1935, 81-132; С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, 26. Изнета аргументација оспорава став да Немањићи нису ниједан храм посветили св. Димитрију. в. *Православная энциклопедия*, 169.

64 Првенствено се мисли на објекат који је дао име савременој Косовској Митровици. Црква са истом посветом наведена је и у међама села Стрелци, јужно од Звечана. в. Г. Шкриванић, *н. д.*, 182-183. уп. С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 116, 84.

65 Види радове у зборнику: Манастир Бањска и доба краља Милутина, Ниш - Косовска Митровица - манастир Бањска 2007.

66 М. А. Пурковић, *Светитељски култови*, 165, 168-169. Списак са пуно грешака у: Исти, *Попис цркава*, 21-22. Пренето у: Ј. Радовановић, *н. д.*, 117-118; М. Марковић, *н. д.*, 600, 605-606.

67 М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, Београд 1998, 154-155, 222..

68 М. Динић, *Дубровачки трибути*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 728. Симболична давања Влаха подложних једној цркви била су везана за Митровдан. в. *Повеља*

војних успеха поштовање светих ратника добија на интензитету.⁶⁹ Овај Немањић је епископији у Грачаници у замену за друге поседе приложио и храм св. Димитрија са метохом у Пологу.⁷⁰ Исти владар је обновио, заправо изнова сазидао, и епископалну цркву у Призрену, познату као Богородица Љевишка. Овде је јужна капела посвећена овом светом ратнику.⁷¹ Па чак и у комплексу Пећке патријаршије, вероватно вољом архиепископа Никодима, дозидана је црква св. Димитрија.⁷² Следи северни параклис у гробној задужбини Стефана Дечанског. Претпоставља се да је вероватно подигнут како би се поновио нешто раније остварен распоред храмова у Пећи, али, можда, и као одјек победе код Велбужда. Садржи највећи број сцена из живота овог светитеља у целокупном источном сликарству.⁷³ Овде је сачуван најстарији ликовни приказ Калојанове смрти од руке солунског патрона који је настао 1339-1340. г. Иначе, циклуси посвећени чудима овог светитеља најбоље су сачувани у српским храмовима.⁷⁴

Поштовање св. Димитрија имало је дугу традицију у средњовековној Србији и пре успостављања династије Немањића. Почев од те епохе из суседне Бугарске су допирала учења која су овог светитеља описивала као заштитника те државе. Постоје јаснији трагови да су из Солуна у Србију и даље стизала слична веровања, али везана за тај град. Међутим, са простора Византије су долазили и други утицаји. Јаке су индиције да је династија Комнина, у чије време је забележен раст култа великомученика, имали велики углед у Србији Стефана Душана.⁷⁵ Истрајности убеђења да је основна одлика св. Димитрија заштита државе свакако је доприносило и то што су га Палеолози сматрали породичним заштитником.⁷⁶ Том чињеницом се можда може објаснити зашто је Јован Кантакузин сматрао Митровдан 1341. г. погодним датумом да се прогласи за цара и тако ојача своје претензије на удео у власти. Обазривије објашњење полази од чињенице да је почетком октобра био затечен вестима о дворском пучу и прогону његових присталица. Ипак, поново је

краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару, Стари српски архив 4 (2005), 73, 77 (С. Марјановић-Душанић). уп. *Православная енциклопедия*, 170. За овај празник су се до скоро везивали рокови у приватном и породичном животу. в. Ј. Трифуновски, *Струмички крај. Народни живот и обичаји*, Скопје 1973, 83, 84.

69 М. Марковић, н. д., 605.

70 М. А. Пурковић, *Попис цркава*, 22. Тај део повеље у: *Сликарство у: Грачаница*, Београд - Приштина 1988, 66-67 (Б. Тодић).

71 Ј. Радовановић, н. д., 118; Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 437.

72 М. А. Пурковић, *Попис цркава*, 22. Јаснији су мотиви његовог наследника на архиепископском престолу. Данило II је надахнут Немањиним хиландарским храмом Богородице Одигитрије подигао у Пећи истоимену цркву. в. В. Ј. Ђурић, *Посвета Немањиних задужбина*, 18. На преспанском острву св. Ахилија које је служило као средиште бугарских патријарха такође је постојала једна црква св. Димитрија. в. М. А. Пурковић, *Светитељски култови*, 161; С. Пириватрић, *Самуилова држава*, 155 нап. 63.

73 М. А. Пурковић, *Светитељски култови*, 169; М. Марковић, н. д., 605, 606; Ј. Радовановић, н. д., 118-125; Б. Поповић, *Програм живописа у параклису св. Димитрија. Олтар*, Зидно сликарство манастира Дечана, 319-321.

74 Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 437-439; Ј. Радовановић, н. д., 118. Ови прегледи не садрже податке о фреско фрагментима из Давидовице. в. радове из нап. 59 овог рада. Такође: *Православная енциклопедия*, 186-187.

75 С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, ЗРВИ 44 (2007), 398-399.

76 М. Марковић, н. д., 589. За солунског деспота Димитрија Палеолога је између 1322 и 1340 створен илуминиран менолог. в. *Православная енциклопедия*, 157, 186.

приметно да се одлучио за овај, а не неки други временски близак празник.⁷⁷ Сва ова веровања су вероватно била добро позната на српском двору. У том окружењу и са њом повезаним срединама очекивала се заштита овог светитеља, те се стога улагало пуно напора да му се искаже поштовање. Међутим, није било простора да овај светитељ избије на прво место. Богородица је сматрана општом заштитницом хришћана, св. Стефану је припадала улога заштитника династије Немањића, св. Симеон, којем се касније придружио и св. Сава, сматран је заштитником српске државе, а међу светим ратницима највише је био цењен св. Ђорђе. Овим се не завршава списак светитеља различитих одлика чије покровитељство се очекивало, мада њихови утицаји нису били међусобно супростављени, већ су се међусобно допуњавали.⁷⁸ Због тога је јасно зашто се у посебним приликама међу Немањићима очекивала помоћ и једног угледног светитеља као што је св. Димитрије. Два претходна става потврђује анализа фреско сликарства насталог у време Стефана Првовенчаног, када се, како се види из претходних редова, у српској држави јављају прва наративни извори о поштовању овог светитеља. Док у Студеници (осликана 1208-1209 г.) св. Димитрија не срећемо у скупини најистакнутијих светих ратника, у Жичи (осликана након 1219 г.) је то случај тако да је готово поновљен горе наведен списак заштитника отачаства. Ове манастире повезује лично учешће владара и српског првосвештеника у одабиру појединих тема чиме се стиче поуздан увид у државну идеологију тог периода.⁷⁹ Круг излагања се може затворити подсећањем на добро познату чињеницу да се босански владар Твртко I на Митровдан 1377. г. окрунио сугубим венцем и постао краљ Срба и Босне.⁸⁰ Остаје нејасно да ли је у питању случајно поклапање, уопштени одјек великог уважавања који је св. Димитрије имао на двору Немањића, или можда свесно подсећање на нека, за нас изгубљена, веровања која су повезивала овог светитеља са местом првог краљевског крунисања.⁸¹

77 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, Београд 1993, 125-126; С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, 384. Јован је још као велики доместик пре маја 1329. г. заједно са мајком Теодором приложио Ватопеду серски метох св. Димитрија. в. Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 36.

78 М. Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе*, 55, 63-65; Исти, *Свети Симеон Немања - заштитник српске државе*, 58; Д. Војводић, *Прилог проучавању иконографије и култа св. Стефана у Византији и Србији*, Зидно сликарство манастира Дечана, 537-564.

79 У првом средишту српске архиепископије разматране композиције су поновљене у епохи краља Милутина. в. В. Ј. Ђурић, *Свети Сава и сликарство његовог доба*, 245-252; *Фреске у: Манастир Жича*, Београд 1999, 35-53, посебно 41 (Б. Тодић); *Православная енциклопедия*, 183, 186. Св. Димитрије је осликан и на северном зиду параклиса који је први српски краљ посветио св. Стефану. в. Г. Суботић, *Манастир Жича*, Београд 1984, 15-38.

80 Тај датум предложен у: М. Динић, *О крунисању Твртка за краља*, Глас СКА 147 (1932), 135-145. Данас доминира у научној литератури иако су ово решење испрва оспоравали ауторитети српске историографије. в. В. Поровић, *Хисторија Босне*, Бања Лука 1999², 304; Н. Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Београд 1948, 25.

81 Још један пример налази се у удаљеној Грузији где су 1140 г. св. Димитрије, св. Георгије и св. Теодор у улози патрона приказани насупрот сцене крунисања грузијског цара Димитрија I. в. *Православная енциклопедия*, 185.

**NOTES ON THE CULT OF ST. DEMETRIUS OF THESSALONIKI
IN THE COUNTRY OF THE NEMANJIĆ DYNASTY**

Probably soon after their arrival in the Balkans, and quite certainly after the conversion into Christianity, Serbs became familiar with the fundamentals of the cult of St. Demetrius of Thessaloniki. Through this process, they joined other peoples who revered him as one of the most significant military saints and martyrs. This sequencing of events was helped by the fact Thessaloniki and the medieval Sremska Mitrovica were very close to the Serbian ethnic region, and also by the fact that, in the age of the Comnenus dynasty, military saints became additionally venerated.

Major changes in southeast Europe politics in late 12th and early 13th centuries made it possible for an entire range of new beliefs related to this saint to emerge. The strongest such belief prevailed in Bulgaria. According to it, the protector of Thessaloniki left this city after it was taken by the Normans in 1185. He was soon to become the guardian of Bulgaria. As at this time Serbia became fully politically independent, the belief in St. Demetrius as a protector of the fatherland and aide in the fights was accepted in the Nemanjić state, too. However, this phenomenon did not prevail. In that respect, some advantage was given to St. Stephen the First Martyr as a family patron, Virgin Mary as the generally accepted patron of all Christians, St. George as the most revered military saint, and St. Nicolas, the most widely accepted saint of all. Still, the phenomenon can be tracked indirectly, observing the inscriptions on the temples or chapels, endowments of members of the ruling elite or the highest Serbian clergy. Particular attention is dedicated to the case of the lost church of St. Demetrius, in the vicinity of the capital in Ras. Probably the most reliable lead is found in the comparative analysis of frescoes from Studenica and Žiča, which reveal that in later paintings St. Demetrius had a more prominent role, even as one of the closest guardians of King Stephen the First Crowned.

Images from temple decorations are accorded with the data found in the narrative sources. In the hagiography of his father, Stephen the First Crowned created the saintly image of his predecessor partly based on the traits often ascribed to the Thessaloniki martyr, presenting him as the guardian of the state, the people, and the dynasty. The reevaluation of the description of the miracle with Durres Despot Michael has led to the conclusion that Stephen the First Crowned had before him a copy of the Hagiography of St. Mercurius, from which he used a detail and incorporated it in his writing. Domentianus and Theodosius also left us valuable data on the great reverence of St. Demetrius. However, they seem to have used but also changed some earlier themes from Stephen's work. It is assessed that the basis for such an approach was found partly in their monasticism, partly in their conscious adaptation to the needs of the state and the church, which has been noted before, but also partly in their misunderstanding of the messages that Stephen the First Crowned sent to his readers, as, in the changed political circumstances, they had lost their importance.

The reverence of St. Demetrius was quite certainly generally accepted by all the strata of the Serbian medieval state. With a caveat that today only few historical sources remain to unveil the ways in which St. Demetrius was respected among the lower classes, a serious obstacle to a comprehensive study of his cult, the position is favoured that the court of the Nemanjić dynasty and secular and clerical circles close to it played an important role in the strengthening of the cult. This way, the cult was given a position in the complex system of state ideology. This set of beliefs was not a constant, and, based on the material available, it seems that in the period of Stephen the First Crowned and Milutin reverence of St. Demetrius was gaining in importance. There is also a possibility that this condition in the Nemanjić court was presented in the coronation of Tvrtko I with a "double crown".